

között szakított időt erre a munkára. A szerző életében még további három alkalommal jelent meg; másodszer 1610-ben, harmadszer 1625-ben, negyedszer 1631-ben — mindhárom alkalommal Pozsonyban. Az újrakiadások során a szerző minden alkalommal változtatott valamelyest az imádságoskönyv anyagán: egyes részeket kihagyott, másokat betoldott vagy áthelyezett a kötetben belül. A legjelentősebb tartalmi változtatásokra az 1610-es, második kiadás során került sor. Az imádságok forrásairól maga Pázmány mondja: „egynéhány ájtatos könyörgéseket és hálaadásokat szedék öszve, nem csak a régi szent Atyák írásaiból, de legfőképpen a Szentírásból, hogy az Istennek szájából származott igékkel könyörögjünk. [...] e könyvbe foglalt imádságoknak csaknem minden része a Szentírásból vétetett.”

Pázmány Imádságoskönyve előtt ismereteink szerint összesen öt magyar nyelvű katolikus imakönyv, illetve imádságokat is tartalmazó katekizmus jelent meg. Ezek dátuma: 1572, 1591, 1594, 1596, 1599. A század végén a kiadások sűrűsödése mutatja az ilyen kiadványok iránti növekvő igényt.

Pázmány munkájának jellemzéséül elmondhatjuk, hogy igazi tridentin szellemű kötetet sikerült összeállítania. Olyan imádságos könyvet, amely a híveknek a vallás gyakorlásával kapcsolatos összes tevékenységben praktikus segédanyagot szolgáltatott. Nemcsak lelki olvasmányt, hanem katolikus tanítást, a liturgia magyarázatát, gyónótükrt és hitvédelmi segédanyagot adott a vallásos könyvekben szűkölködő laikus hívek kezébe, és még abban a helyzetben is támaszt nyújtott a vallás gyakorlásához, ha olvasója olyan területen élt, ahol nem volt lehetősége katolikus templom felkeresésére. Különös értéke, hogy az olvasót bevezette a Szentírás világába egy olyan korszakban, amikor még nem állt rendelkezésre katolikus Biblia-fordítás.

Különösen figyelemre méltó, hogy a kötet 10. része valóságos irodalmi mellékletként is értelmezhető, ahová a hét bűnbánati zsoltár és a Mária-antifónák komoly művészi értékű, verses átdolgozásait válogatta Pázmány. Közöttük a szerkesztő által is kiemelt helyen szerepel az 50. (Miserere) zsoltár Balassi Bálint által szerzett parafrázisa. A többi verses szöveg szerzőjeként a szakirodalom általában Nyéki Vörös Mátyást nevezni meg. Ez az attribúció azonban csak stilisztikai érveken alapul, ezért szükséges lesz a szerzőség kérdését újra gondolni.

Az ellenállók: Zágráb és a pálosok

Molnár Antal: Pázmány liturgikus reformja és Zágráb

Pázmány liturgikus reformját a magyarországi egyházmegyékben komolyabb ellenállás nélkül fogadták el, egyedül a zágrábi püspökség ellenállásáról maradtak fenn forrásaink: a zágrábi káptalan szívósan ragaszkodott az egyházmegye régi liturgikus hagyományaihoz. Az előadás ennek a tiltakozásnak a hátterét mutatta be, elhelyezve a mozgalmat a kor egyház- és kultúrtörténeti

keretei között. Az előadó arra a kérdésre keresett választ: miért éppen a zágrábi papság ragaszkodott saját liturgikus hagyományához.

Zágráb sajátosan viszonyult a magyarországi egyházi intézményrendszerhez: annak szerves részét képezte a kalocsai metropólia tagjaként, de a XVI. század derekától egyre erősebben igyekezett érvényesíteni a meggyengülő magyarországi katolicizmussal szembeni különállását. A fokozatos távolodás éppen Pázmány homogenizáló egyházszerkezési törekvései nyomán torkollott konfliktusba. A nemzeti zsinatok reformjait a zágrábi püspök és a káptalan éppen saját viszonyaira és önálló szükségleteire hivatkozva nem fogadta el: nem volt hajlandó egy magyarországi központi szeminárium felállításához hozzájárulni és nem adta fel saját liturgiáját, ugyanakkor továbbra is igényt tartott arra, hogy a magyarországi javadalmakat horvát papok is betölthessék. Pázmány és VIII. Orbán pápa határozottan igyekezett letörni a szakadár törekvéseket, és hivatalosan is érvénytelenítették az 1634. évi zágrábi zsinat rendelkezéseit. Ugyanakkor a kánonjogi értelemben vett vereség ellenére a zágrábi székesegyház egészen a XVIII. század végéig megőrizte saját liturgiáját, és a püspökség önállósulási törekvéseivel a horvát nemzeti mozgalom előfutára lett.

Csomó Orsolya: Protestáló tradicionalisták — a zágrábi történet

Történeti kutatások világítottak rá, hogy a zágrábi püspökség a XVI–XVII. században tiltakozott az esztergomi érsekség Pázmány Péter nevével fémjelzett liturgikus törekvései ellen. Vizsgálataink arra irányultak, hogy —a fellelhető szerkönyvek alapján— ezek a tények milyen konkrét formákat öltöttek.

A zágrábi püspökség alapításától kezdve az egész középkoron át az esztergomi liturgia egy változatát képviselte. A XVII. században Esztergom tért el a tridenti rítus bevezetése érdekében eltért ettől a közös középkori hagyománytól. Zágráb függetlenedési törekvései kifejezéseként ragaszkodott saját középkori hagyományához, ami ebben az esetben azt eredményezte, hogy éppen a zágrábi székesegyház volt az, amely megőrizte a magyar középkori liturgikus hagyomány egy válfaját egészen a XVIII. század végéig. Ez természetesen nem jelentette a liturgia teljesen változatlan formában való megmaradását: a liturgia élő dolog lévén változások kerültek bele az újkori szerkönyvekbe.

A számos XVII–XVIII. századi szerkönyv alapján (a vizsgált csoportba a processzionálék és a Metropolitanska Knjižnica nemrégiben újrafelfedezett, MR 6 jelzetű graduáléját vontuk be), a középkori források összetetésével kimutattuk a közös —tágabb értelemben vett— esztergomi jellegzetességeket, majd a jellegzetesen zágrábi pontokat. További vizsgálódásokkal pedig arra világítottunk rá, hogy melyek azok a helyek, ahol a középkori liturgia változatlan formában jelenik meg, és melyek, ahol újabb jelenségek kerülnek elő.

A fenti források alapján azt tapasztaltuk, hogy a személyes használatra szánt processzionálék néhány ponton másképpen viselkednek, mint a díszkódexnek készült MR 6 graduále. Az előbbieki kiindulópontja és célja a napi gyakorlat,

az utóbbi pedig elsősorban a középkori hagyomány reprezentálására készült. Az előbbiek tartalma az idő előrehaladtával kisebb változásokon ment át, külalakjukban pedig már alkalmazkodtak koruk ízléséhez. Az utóbbi tartalma egyértelműen egy adott középkori forrás másolására utal, és kivitelezésében is kifejezetten a XV. századi külső felidézésére törekszik.

A részletes tanulmányozás azt mutatta, hogy az újkori szerkönyvekben és különösen az MR 6 jelzetű graduáléban a hagyományőrző tendenciák erős túlsúlyban vannak az újításokkal szemben. Az a törekvés tehát, hogy ellenszegülni kívántak Esztergomnak, azt a paradoxont eredményezte, hogy épp a zágrábi székesegyház liturgiája konzerválta az esztergomi liturgia egy válfaját, mely nemcsak a XVII–XVIII. században keletkezett *szerkönyvekben* volt jelen, hanem a szerkönyvek tanúsága szerint valóban *élő gyakorlat* volt 1788-ig.

Lukács István: A horvát passióhagyomány

A horvát irodalomban a szenvedéstörténet témája már fejlődésének korai szakaszától jelen van, szervesen beleágyazódik annak műfaji szerkezetébe. A műfaj tartós jelenlétének és vissza-visszatérésének eszmei-ideológiai és az irodalomtörténeti korszakok fejlődésének természetéből következő alapja volt. Egyfelől az európai szellemiség és kultúra egészét meghatározó kereszténységről van szó, amely intézményrendszereivel, az állandóságot szimbolizáló rítusaival biztosította a hagyományaihoz, világfelfogásához és értékrendjéhez köthető műfajok folytonosságát, másfelől arról a közismert, az irodalomtörténeti korszakok változásának természetrajzáról vallott nézetről, hogy tudniillik az egymást követő stílusirányzatok kialakulásuk kezdeti szakaszában mindig is a megelőző kor eszmei alapállásának, nézetrendszerének és poétikai eszköztárának tagadásából indulnak ki, hogy majd ezt követően alakítsák ki saját világlátásukat és rendeljék hozzá az új kor irodalom-technikai instrumentumait.

A passió témáját feldolgozó horvát nyelvű lírai, narratív, dialogizált és drámai szövegeket formai és tartalmi megjelenésükben is belső, genetikus kapcsolat fűzi egymáshoz. A több évszázadot átívelő evolutív átalakulás során az egyszerű szövegtípusból egyre terjedelmesebb és egyre bonyolultabb változatok jönnek létre, s miután e fejlődés eléri csúcspontját, a hanyatlás jelei is láthatóvá válnak, ami természetesen nem jelenti a műfaj végleges eltűnését, hanem újabb transzformációs és generatív folyamatok révén a korábbi fejlődési modellre is jellemző változás indul el. Az újabb megújulási folyamat nem kis mértékben annak is köszönhető, hogy a korábbi anonim szövegtípusok műköltészeti adaptációja is végbemegy (Š. Greblo, M. Marulić, M. Vetranović, M. Divković, P. Knežević), így olyan új poétikai potenciál képződik, amely a passiószövegek belső szerkezetét, szereplőit, a bibliai helyzeteket és jeleneteket más, sokszor újszerű megvilágításba helyezi. A passiószövegek középkori, de későbbi elterjedtségének és népszerűségének ékes bizonyítéka, hogy újabb és újabb változataik szinte napjainkig felbukkannak.

Gilányi Gabriella: Liturgikus reform és zenei hagyomány a pálos rend XVIII. századi „gregorián” kóruskönyveiben

A tridenti zsinat utáni időszak magyar liturgikus zenei forrásainak korpuszában egy meglepően archaikus, tartalmilag egyöntetű forráscsoport vonja magára a kutató figyelmét: több mint egy tucat kézzel írott, bőrtáblákba kötött, nagyméretű kóruskönyv. Címlapjuk szerint a magyar pálos rend használatára készültek a XVIII. században. A középkori kódexművészet divatját őrző kottás liturgikus könyvek a pálos mise- és zsolozsmaliturgia számára közölnek egy-yszólamú, latin nyelvű énekeket. A könyvek régies kiállításán túl különösen figyelemre méltó a dallamok lejegyzése: a notátor a középkorban használt pálos notációt őrizte meg a fóliókon, gondosan stilizált, modern formába öltve.

A pálosok Trident utáni liturgikus zenei hagyományőrzése egyedülálló, jól lehet ennek látszólag ellentmond, hogy már 1600-ban, 30 évvel Pázmány Péter általános érvényű nagyszombati rendeletét megelőzően bevezették a rendbe a római breviáriumot és misszálét. Valójában ez a lépés a római rítus és a pálos zenei hagyományú ügyes összehangolását jelentette: a Róma által megszabott liturgikus szövegeket saját középkori dallamaikra énekelték rá.

A pálosok XVIII. századi liturgikus zenei gyakorlatával kapcsolatban is az a legfőbb kérdés, vajon ragaszkodtak-e a kötetek szerkesztői a középkori magyar/pálos dallamanyaghoz. Összehasonlító zenei vizsgálataink kétféle választ adtak a kérdésre aszerint, hogy a pálos rend magyar, vagy a magyartól 1699-ben különvált horvát provinciájának forrásaiból indultunk-e ki. 1. A magyar provinciából fennmaradt XVIII. századi dallamok mögött ugyan még kitapintható a középkori gregorián emléke, de a dallamalkotó elemek a XVIII. században már új zenei gondolkodásmódról, az ún. tridenti ének hatásáról árulkodnak. 2. Zenei példák sora mutatja azt, hogy a pálos rend 1699-ben különvált horvát provinciája a XVIII. században is sikeresen ellenállt a liturgikus zenei divatáramlatoknak, és továbbra is saját középkori dallamstílusához ragaszkodott. A XVIII. századi retrospektív források a pálos rend páratlan zenei hagyományőrzésének utolsó tanúi, II. József abolíciós rendelete nyomán szorultak ki végleg a gyakorlatból.

A liturgia kérdése a Pázmány korabeli protestantizmusban

Ferenczi Ilona: A magyar nyelvű gregoriánnum kialakulása Huszár Gál énekeskönyvétől az Eperjesi graduálig (1574–1635)

A gregorián eredetileg latin nyelvű ének. A tömörségre hajlamos, tömörítésre alkalmas latin nyelv a pontos és sokszor igen bonyolult szerkesztésmóddal, a fejlett versformákkal alkalmasnak bizonyult arra, hogy a zene egyenrangú társa legyen. A szöveg és a dallam harmonikus kapcsolata egy évezreden keresztül megmaradt. A latin nyelvet azonban viszonylag kevesen sajátították el,